

RÉGI MAGYAR DOHÁNYFAJTÁK ÉS TERMESZTÉSÜK.
(JUHÁSZ ÁRPÁD EMLÉKANYAG
A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM ADATTÁRÁBAN)*

VAJKAI ZSÓFIA

Juhász Árpád dohánynemesítő éppen 100 éve, 1876. március 20-án született a Nyitra megyei Tardoskedden. Gazdasági tanulmányait Magyaróváron folytatta, ahol 1896-ban nyert oklevelet. Ugyanitt állt munkába 1897-ben a növénytermesztési tanszéken. 1898–1904-ig a debreceni Gazdasági Tanintézet tanára és vezette az állami Vetőmagvizsgáló Állomást és a Növénytermelési Kísérleti Telepet is.

1904–1907-ig a kassai Gazdasági Tanintézet növénytermesztési tanszékének vezetője, majd hosszú ideig a kolozsvári Gazdasági Akadémia növénytermesztési tanszékének ugyancsak vezetője volt. Mint ilyen vezette a Gazdasági Akadémia Növénytermelési Kísérleti Telepét is.

1. Juhász Árpád arcképe 1907-ből. MMA I. 3688

1920-ban került újra Debrecenbe, majd az Alföldi Mezőgazdasági Intézet megszervezésére és felállítására kapott megbízást Szegeden. Ezután nevezték ki a Dohánytermelési Kísérleti Állomás vezetőjévé, melynek élén 1924–1935 közt állt. Erre az időre esik a Dohánytermelési Kísérleti Állomással kapcsolatban a Dohánykertészképző Iskola felállítása is, melynek nemcsak vezetője, hanem előadója is volt.

1935-ben állami szolgálatának teljes kitöltése után nyugdíjba helyezték, de továbbra is számítottak munkájára.

A Dohánytermelési Kísérleti Állomás vezetői székéből leköszönve, a Dohányjövedéki Központi Igazgatóság Budapesten szakértőnek alkalmazta és mint ilyen a termelési osztályon 1946-ig foglalkoztatta. Juhász

* Juhász Árpád 11 kötegnyi kéziratból, 19 fotóalbumból és 335 db fényképfelvételből álló emlékanyaga 1966-ban került a Mezőgazdasági Múzeum Adattárába. Az anyag rendezése során került fel jelen dolgozat megírásának gondolata.

Árpád ekkor töltötte be 70. évét. 1947-ben a Dohányjövédéki Központi Igazgatóság által 7 dohánybevéltő hivatal tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak dohánytermesztési oktatására küldték ki, majd a Magyar Dohánytermelők Országos Szövetségénél az egész országot behálózóan megtartott dohánytermelési szakelőadások megszervezésére és irányítására kérték fel. Mint ilyen a szakelőadókat kiképezte és az ország fontosabb dohánytermelési pontjain gyakorlati irányú előadásokat tartott. 1948-ban ő szervezte meg a felszabadulás utáni első országos dohánytermelési versenyt, kisebb szakcikkeket írt, rádióelőadásokat tartott.

Hosszú élete utolsó éveit is munkában töltötte. Szaktanácsokkal szolgált a Jövédék, valamint több vidéki kísérleti gazdaság számára.

1964-ben, életének 88. évében halt meg Budapesten.¹

Publikációinak száma viszonylag kevés; a dohánybetegségekről dr. Kadocsával közösen írt könyvén kívül apróbb szakcikkeket, ismeretterjesztő brosrák jelentek meg tőle.²

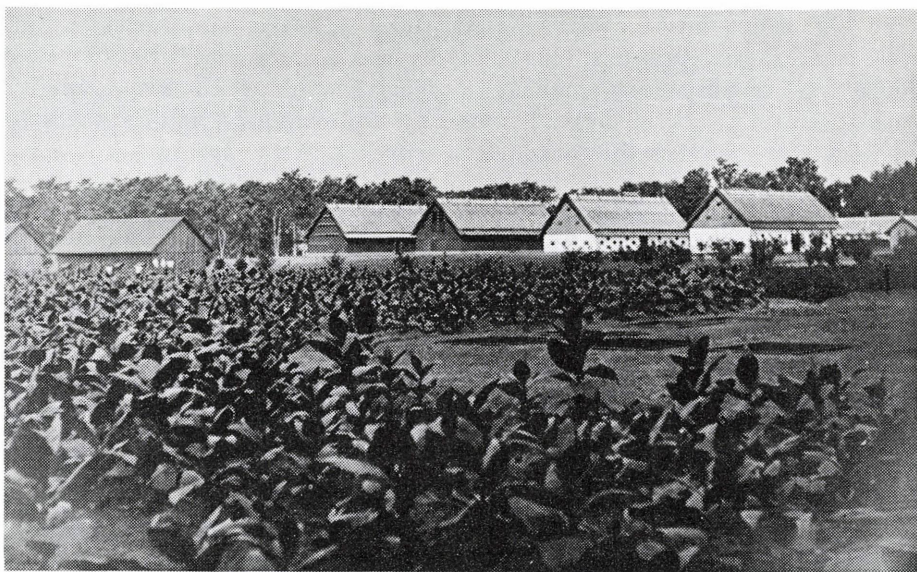
Annál jelentősebb viszont kéziratanyaga, melyben rengeteg előadás, gyakorlati útmutatás szövege található a dohánytermesztés minden részletéről. Juhász Árpád gyakorlati munkája mellett legfontosabb feladatának tartotta, hogy a dohánytermelőket tájékoztassa, tanítsa. Megoldotta a félévszázadig vajudó kertészképzés kérdését. Az általa szervezett és a Dohányjövédék támogatásával 1930-ban indított Dohánykertészképző – 10 évfolyamán – 120 dohánykertész nyert minősítést, működik. Ezenkívül összegyűjtött minden adatot, mely a magyarországi dohánytermelésre vonatkozik. Hagyatékának átnézése során kibontakozik előttünk dohánytermelésünk múlt századvégi állapota, helyzete a két világháború közt, sőt tájékozódhatunk a felszabadulás első évtizedének változásairól is. Ha rendezzük az adott anyagot, világosan láthatjuk az akkori dohánynemesítő szakember előtt álló gondokat, a dohány minőségi javításának kérdését és a lehetséges megoldásokat. Ezek közül Juhász Árpádnak azt a gondolatát szeretnénk kiemelni, mely a régi magyar dohányfajtákról és a lehetséges fajtajavításokról szól. Ezen a téren Juhász Árpád úttörő munkát végzett. Ő volt az első dohánynemesítő szakemberünk, aki a táj kutatás fontosságát felismerte, s egész életét a régi magyar dohányok fajtarekonstrukciójának szentelte.³

1. *Juhász Árpád* utolsó, a birtokunkban levő kézírásos feljegyzéseinek kelte 1956. Az ezt követő néhány évről, s haláláról dr. Kisfaludy Mihály, volt munkatársa és utódja a Kísérleti Állomás vezetésében, szolgáltatott adatokat. Segítségét ezúton is köszönöm.

2. Fontosabb nyomtatásban megjelent munkái az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- a) a Debreceni Dohánytermelési Kísérleti Állomás működési köréről (évi jelentések, beszámolók)
- b) szakcikkeket a Magyar Dohányújság, a Köztelek és vidéki lapok hasábjain a dohány okoszerű termesztéséről. (Melegágy készítése, a palántanevelés főbb szabályai, a dohányültetés, kapálás, töltögetés, bugázás, kacsozás, valamint a dohánylevelek válogatásának, osztályozásának és bálázásának főbb szabályai.)
- c) A Dohányjövédéki Igazgatóság által a dohánytermelők részére kiadott füzetek: A dohány termesztése sorozatának három kiadása.

3. A tájtermesztés fontosságát és az abban rejlő minőségi kérdést meggyőzően bizonyítja Dr. Bartha László dolgozata „Kísérlet a magyar dohányok ökológiai viszonyok alapján való felosztására” (Tizia: Debrecen, 1937. III. k.).

2. Magyar rendszerű dohánypajták a Dohánykísérleti Állomáson
Debrecen–Pallag, 1898. MMA 5933

A magyar dohányok fajtajavításának kérdése a 20-as évektől kezdve egyre sürgetőbben merült fel. A dohányok nemesítését 1925-től fokozatosan megkezdték és az elkövetkező 8–10 évben eredmények is mutatkoztak.⁴ Tehát lényegében egybeesik ez a nagy munka Juhász Árpád kísérleti állomási igazgatóságával, így érthető, hogy jelentős szerep jutott neki ezen a téren.

Hagyatékából arra a kérdésre is választ kapunk, hogy mely okok vezettek a valaha híres magyar dohány ilyen mérvű minőségi romlásához.

Hazai dohánytermesztésünkről néhány kitűnő szakkönyv szól,⁵ s valamennyi érinti a termesztés megindulásának korszakát is.⁶

Igy csak mintegy emlékeztetőül idéznénk fel az alábbiakat.

Magyarországon a dohánytermesztést Erdélyben kezdték, erről tanúskodik egy 1701. évi áruforgalmi kimutatás, mely szerint a mondott évben 53 és 1/2 mázsa dohánykivitele volt az országnak.⁷ Később egyre sűrűbben bukkanik fel említése máshol is, de érdekes módon szinte párhuzamosan a dohányzást tiltó rendelkezésekkel. Takáts Sándor ezeket a rendeleteket és a szakértelem hiányát okolja azért, hogy noha

4. MMA I. 2433. Jelentés a pénzügyminiszternek a dohánytermelés helyzetéről. 1933.

5. Kisfaludy M. 1951., Móger J.–Szűcs K. 1966., Molnár L. 1952., Nagy D. 1971., Penyigey D. 1957., Takács L. 1964., Takáts S. 1898.

6. Takács L. idézett kitűnő munkája részletesen ismerteti a dohánytermesztést elősegítő, illetve gátló tényezőket, a termelés valamennyi vonatkozását és a dohánytermelő vidékek, illetve községek kialakulását is.

7. Takáts S. 1898. MGtSz. 58.

„a dohánytermesztés — bár a tengerivel együtt ment volt a tizedtől — még a szatmári békekötés után sem nyert olyan lendületet, hogy az ország közgazdaságában mint jelentős tényező szerepelhetett volna. Jobbára csak a kerti tenyésztést üzték, s a legtöbben csak annyit termeltek, amennyire szükségük volt.”⁸ Takáts Sándor az erdélyi dohányok közt híresnek mondja a háromszékit, sepsi-szentgyörgyit és a marosvásárhelyit. Azt írja, hogy kezdetben csak 3 félért termeltek, az ún. *basa*, *gatyás* és *czigány* dohányokat.

Basadohány: száraz, kopasz, apró- és vastaglevelű dohány, mely hamar érik és elég erős. Takács L. adataiból tudjuk, hogy később a kapadohányt hívták néhol így.⁹

Gatyásdohány: lándzsás, ülőlevelű dohány, mely az erős kapadohánynál kellemesebb aromájú lehetett. Takács Lajosnál ez a név egyes nagy tájfajták változataként szerepel.¹⁰

Említi még Takáts Sándor a *czigány-tabakát*, melynek „leveleit a használat előtt leforrázták” „buzgó vízzel” s újra megszáritották, mert különben leette a bőrt az ember nyelvéről.¹¹

Általában az 1850-es éveket megelőző időt, a szabad termesztéses dohánytermesztés időszakát emlegetik úgy, mint amikor a legjobb fajta dohányokat termelték Magyarországon. (Juhász Árpád véleménye is ez volt.) Ezt, a dohánymonopólium 1851-es behozatala előtti korszakot sokszor idillikus színekben festik meg a későbbi visszaemlékezők. De abban minden forrás megegyezik, hogy jól elkülöníthető, tiszta fajtákat termeltek. Az egyes fajták elnevezése azonban nem volt egyértelmű. Általában a termesztő községről kapták nevüket, pl. gálócsi, szuloki, faddi, debrői stb., vagy pedig jellemző tulajdonságukról íz, szag, zamat szerint, ibolya, rózsza, muskotály. Később pedig a kereskedelmi forgalomban azon helyről kapták nevüket, ahol a kincstár számára összegyűjtötték őket. Így lettek ismertek a debreceni, pécsi, szegedi levelek. Később ez gond is volt, mert ezek a nevek nem utaltak a dohányok eltérő jellegére. A Magyar Dohányújság egyik szerzője¹² panaszolja, hogy nem lehetett tudni pusztán a névből, hogy mely dohányok alkalmasak pipa, szivar, ill. burnótdohány készítésére.

Nehéz következtetni arra is, hogy milyenek voltak ezek a régi magyar tájfajták. A múlt századi leírások ízük, zamatuk szerint dicsérik vagy marasztalják el őket. Kevés az olyan jellemzés, mely botanikai jellegükre is utal. A Magyar Gazda c. gazdasági szaklap hasábjain az akkor (1843–1845) Kóspallagon és Baracson termesztett fajtákról találjuk az alábbi leírást:

„A *rózsadohány* *kítűnő jelleme és sajátága*: A rózsadohány szára magas, *sugaros*. Levele hosszúkás, keskeny, hegyes, *czupkáján* szárától közepe felé karcsún nyúló; kedvező földben és időben piros, vagy legalább aranysárga; leggyengébben villámsárga; nagysága a levélnek, kövér földben egy lábnyi hosszú; gyenge földben egy arasznyi; silányban ujjnyi, az alsó és középleveleket értvén, mert szára hegyén mindenkor kicsinyek. E dohányfaj szárán leveleit sűrűn termi, egy levél a másiktól alig van három

8. Takáts S. 1898. MGtSz 63.

9. Takács L. 1964. 261.

10. Takács L. 1964. 261.

11. Takáts S. 1898. MGtSz 58.

12. Kazay R. 1884/16.

ujjnyi távolságra. Szára, ha nem kacsoltatik, hónaljít ugyan hajt, de igen csekélyt és egyenesen nő fel, és ha kacsoltatik is, csak gyenge és igen kis leveleket termő hónaljít növeszt. E dohányfaj füstje kékes, kellemes édes illatú. Erejét a föld minősége változtatja. Virága magaskarcsú, s rózsapiros. Magva kávészínű és kisebb a többi dohányfaj magvánál...

Közönséges dohány... szára nem nyúlik olly magasra, levele sem hosszúkás, hanem széles és tömött, úgy, hogy a rózsafaj levele hosszúságát szélessége bőven kipótolja; mindazonáltal hegyes, *czupkája* mint a rózsadohányé, mindjárt a szárnál levéllel be van növe, de nem olly karcsún nyúlva, mint a rózsadohányé, hanem közepe felé egyszerre törpén kiindulva. Kedvező földben és időben haragos piros, gyöngébben halványsárga. E dohányfaj kacsoltatás nélkül is hónaljít ereszt. Virága is halványpiros. Magtokja alacsonyabb, de tömöttebb. Illatába már kevés fanyarság is elegyedett. Magva sötétebb színű a rózsadohányénál. E dohányfaj szárán csaknem 5–6 ujjnyira esnek egymástól a levelek...

Kapadohány: a kapa vagy basadohány, másképp török dohányfaj szára törpe, de vastag, levele tömöttebb, s tojás gömbölyű, pirossága mint sárgasága halványfejér; szára s levele közt a *czupkája* s mesztelen, és szinte mint az előbbi közönséges faj, kacsoltatás nélkül is hónaljít vet; virága törpe s zöld fehérpiros. Füstje szagos, illatában fanyar csípősséget s kábító erőt nagyobb mértékben érezhetni, mint a közönséges dohányében. Magva mindhárom faj közt legnagyobb és barna színű. Magtokja leg-alacsonyabb, de annál öblösebb."

A szuloki dohány leírása

„*Gatyás dohány*: egészen a szárba ereszti vastag súlyos levelét, színe vörhenyes, szaga kellemes, de jobban csak pipába való azoknak, kik az erős dohányt szeretik, szivarcsinálásra vastag gerince és bordái miatt minden nyúlékonysága mellett se igen használható...”

„*Füles dohány*: ennek levele a gerincén végződik ugyan, de ezt ismét bozontos leveles hajtás veszi körül a szárnál, illatra alább való a gatyásnál, szivartakarókra azonban alkalmasabb vékonyabb bordái miatt...”

„*Csukás dohány*, melynél a levél a gerincen végződik, s a szárba csupán csak a kopasz *gerinc* ereszkedik, ez sárga színével is különbözik a másik két fajtától”.¹³

Az akkori dohányzási szokásoknak megfelelően a nehéz fajsúlyú, tartalmas pipa-dohányokat keresték leginkább, s a termelési feltételek adva voltak. Tudvalevőleg a dohány minőségét döntően megszabja a talaj, amibe elvetik.¹⁴ Márpedig abban az időben szinte kizárólag irtás vagy áradmányföldeken ültettek dohányt, s így az akkori dohányok kedvező színűek, és főleg jól égőek voltak, — mint az alábbi példákból is láthatjuk.

„*A Rétháton*... áradmányföldeken (Maros) termelték a jó minőségű dohányt a svábok”.¹⁵

13. *Csizmázia J.* 1843. 1057–1058. A Szuloki dohányról *Barcsy* 1845. 1449–1455.

14. „Ugyanazon dohányfaj, pl. a török dohány más színű s erejű Füzes-gyarmaton, másféle Kóspallagon és ismét különböző Vépen vagy Palánkon” — írja *Csizmázia J.* 1843. 1082.

15. Szerkesztőségi cikk, MDU, 1894/4–5.

A szivargyártáshoz szükséges jó minőségű *szulokihoz* „az erdőirtások adták a megfelelő talajt, s az abból merített zsíros volta adta annak a nyúlékonyságot, a helyes ritkafűzéssel való szárítás pedig az élénk szép színét; de pipadohánynak nem való volt, mert még az ördögöt is megcsuklatta”...

„a *Németládi* erdőirtás futóhomokban termelt szép sárga színű zamatos dohánya kedvelt pipadohány volt a Dunántúl, úgyszintén a *Mikei* is, mely homokos részében szép piros édeses pipadohányt termesztett.”

„Híres volt gyengeségéről, édes zamatoságáról, a tisztán kertekben – 200–300 öles területeken – házak között termelt szép sárga *faddi* dohány is, amelyek a török dohányhoz hasonlítottak színre és alakra; azután a *nagydoroghi* szép piros könnyű, zamatos *kerti dohányok*, – úgyszintén a világossárga *verpeléti* és *deöbrői* apró levelű szintén kerti dohányok, melyekhez az alkalmas kitűnően művelt igazán kerti talajt, a háziszeméttel, hamuval és a házakról levakart mésszel trágyázták s házilag maguk a gazdák szintoly gonddal eredeti fajokban termelték...”¹⁶

Juhász Árpád véleménye szerint az ilyen dohánylevelek kezelése a kiképzés során sem igényelt olyan bonyolult és körültekintő eljárást, mint később a gyengébb minőségű, kimerült talajokon vagy helytelen vetésforgóban vetett dohányoké.¹⁷ Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy az akkori viszonyok közt természetes jelenségnek tartották, hogy a kiképzés során az anyag 1/3-a elrothadt.

Mint említettük, 1851-ben hozták be az egyedáruságot és ez ha nem is rögtön, de éreztette hatását a dohány minőségén is. Noha a kincstár eleinte nem szabta meg, hogy milyen fajta dohányt termeljenek, de a Monarchia főleg burnótozó közönségének érdeke úgy diktálta, hogy oda adjanak ki termelési engedélyt, ahol erre alkalmas fajtákat termesztettek.¹⁸

A régi szakirodalom hibáztatja még az egyedáruságot abban is, hogy „az osztrák cs. k. dohányjövedék dohánybevéltási állomásait rendszerint a Duna és a Tisza mentén volt kénytelen – a legolcsóbb és legkönnyebb vizen való szállítás kihasználhatása miatt – felállítani és azután a dohánytermelést is ezek közeli vidékein honosította meg;”¹⁹ (a orosz közlekedési utak miatt azt is kellett nézni, hogy a dohánytermés messze ne essék a dohányraktáráktól).

Igy aztán olyan lett a dohány, ahogy ott meg tudták termelni. Ott pedig csak nehéz, kötött talajok voltak, s durvaszövetű, rossz égésű dohányleveleket adtak.

A régi tiszta dohányfajták keveredéséhez és romlásához az is hozzájárult, hogy nem ügyelt sem a dohányjövedék, sem pedig a termelők a tiszta vetőmag termelésére. Pedig a tiszta vetőmag előállításának és a dohány helyes, okszerű művelésének fontosságára már 1843-ban is figyelmeztetett a már idézett Csizmazia János, aki egyúttal az akkori idők felfogásának megfelelően helyes magtermesztésre is felhívja a figyelmet és ad tanácsot:

16. Szerkesztőségi cikk, MDU, 1894/4–5.

17. Juhász Árpád jelentése a dohánynemesítő munkálatokról MMA I. 2433. 1932.

18. A cs. k. dohánybevéltő hivatalok feladata volt a dohánytermelési engedélyek kiosztása, a dohánytermelés ellenőrzése, a nyers dohánylevelek átvétele (előre meghatározott osztályokban és áron), a nyers dohány beszállítása, kiképzése, feldolgozása (kis részben szivargyártási anyag, nagy részben pipadohány, jó részben burnót). Ezután kincstári gyártnmányként, trafikban, szabott áron adták el. MMA I. 2433.

19. Szerkesztőségi cikk MDU 1894/5.

„*Dohányfaj aljasodásának oka*... hogy az szűzen, minden más alábbvaló fajtali összekeveréstől elkülönözve meg nem őriztetett; mert ami más növényeknél lehetséges, lehetséges az a dohányoknál is, hogy t.i. ha egy téren keverve több faj ültetetik, a hímpor szél általi közöltetése útján, a fajnak változása is következhetik. Második oka abban lappanghat, hogy a dohány szárán kiütött első virágbimbókat letördösik és így magot csak a második hónaljhajtásból szednek és kérdés: vajon e másodhajtásból fejlődhet-e ki olly tökéletes és érett mag, mint fejlődött volna az elsőből? ... Mivelése is elhanyagoltatik: mert nem arra törekednek, hogy jóféle dohányt termesszenek, hanem sokat; innen van hogy kövér földekbe is ültetik, vagy bőven trágyázzák, és kellemetlen trágyával; a szárazakat ott is, hol nem kellene, letördelik, nem gondolnak a szárító hellyel...²⁰ Növelte a keveredést a feles kertészek szegődése is, kiknek a földesúr sokszor kötelezővé tette, hogy jó magról maguk gondoskodjanak. S a dohánykertészek gyakran évről évre más helyre szegődtek, s hordták-vitték magukkal a dohánymagot az ország egyik végéből a másikba.²¹

A századfordulóra még egy faktor lép be, mely rontja a dohány minőségét. Elfogynak az irtásföldek, s a dohányt kénytelenek vetésforgóba tenni.²² A talajok, amin burgonyát, cukorrépát termelnek előzőleg, kimerülnek és az ott termelt dohány éghetetlen lesz. A dohányfajták fokozatosan legyengülnek, a rossz talajviszonyok közt nem olyan ellenállóak, ezért felüti a fejét két kártétel: a *dohányölő vajfü* és a *tripsz*, melyek tovább rontják a dohány minőségét.²³ Takács L. gyűjtése is igazolja Juhász Árpád feltételezéseit. A híres kőspallagi és verpeléti dohányról írja: „A speciális talaj tette lehetővé még egyazon falun belül is a jobb dohány termesztését, és amikor a megfelelő talajból kifogytak, a dohány minősége is megváltozott”. Később hiába próbálták rekonstruálni, a jó fajták eltűntek. Ilyen volt pl. Kőspallag esete; ahol az 1910-es években valaki próbálkozott a régi híres dohányval, ami azelőtt domboldalon, homokos talajon nevelődött. Az illetőnek az agyagos, lapos helyen éghetetlen, zsíros levelek nevelődtek.

Ez a helyzet a verpelétivel is. Azt is az odaváló homokföld termette, ami a határnak csak egy részét borította. Ha agyagba vetették, akkor elvesztette szép sárga színét és részben illatát is.”²⁴ A minőségi változások annál is inkább súlyosbították a magyar dohánytermesztés helyzetét, mert változások álltak be a dohányzási szokásokban is. Frappánsan érzékelteti ezt a Magyar Dohányújság cikke:

„... mert jó pipás, csak legfeljebb az orrán bocsájtotta ki a szájába beszívott füstöt és ezt is csak akkor, ha illatos gálócsi vagy szamosháti muskotályának kellemes illatát élvezni akarta maga is...”, „... a cigaretta-evők azonban lenyelik – „slukkolják” – a füstöt és így kétszer élvezik annak ízét szájukban... hogy ne vennék tehát észre... azon minden legkisebb rossz ízt, vagy kellemetlen szagot!”²⁵

20. *Csizmázia J.* 1843. 1082–1083.

21. A Magyar Dohányújság korabeli számaiban számtalan álláshirdetés és ajánlat tükrözi a kertészek vándorlását. *Takács L.* is kiemeli. 1964. 254.

22. Addig sem termesztették a dohányt mindig új irtásföldeken, de tény, hogy csak az ott termeltet tartották igazán jónak. (*Kisfaludy Mihály* kiegészítése.)

23. *Juhász Árpád* megállapításai a dohánybetegségek okairól. MMA I. 2419.

24. *Takács L.* 1964. 257.

25. A magyar dohány múltja, jelene és jövője. MDU, 1894/4–5.

Ennek következtében tehát a kereslet előbb a világpiacon, majd itthon is más fajták felé irányult. Következménye az lett, hogy nemcsak exporttörekvésünkről kellett lemondjunk, hanem drága külföldi dohányokat kellett behoznunk, hogy a megváltozott hazai igényeket is ki tudjuk elégíteni.²⁶

Feltétlen helyt kell adjunk Juhász Árpád azon megállapításainak is, miszerint a helytelen érdekeltségek, a dohánytermelés pontos célkitűzésének hiánya is rontott a helyzeten. A dohánybevéltő hivatalokban a rosszabb minőségű, de nagyobb súlyú dohányokért többet fizettek, s mivel a durva levelek termesztése kevesebb munkával és kevesebb kockázattal is járt, a termelők elfajzott dohányokat termesztettek tovább. Juhász Árpád szerint sok gazdaságban úgy csúszott el a dohány minősége, hogy a termelők nem teljesítették a Jövedék által rájuk szabott kvótát, ezért később nagyobb hozamú, de gyengébb minőségű levelet adó fajta magját vetették. A helytelen termesztés: trágyázás, sortávolság, stb. kérdései – szintén rengeteget rontottak a minőségen. Nemhiába fakadt ki keserűen egyik termelő, akinek gazdaságában később Juhász Árpád sok kísérletet végeztetett: „manapság is ugyanazokat a vad dohányokat termeljük, mint két emberöltőnek előtte”.²⁷

Juhász Árpád összegyűjtött adataiból²⁸ a következő állapítható meg a Magyarországon termesztett dohányokról:

Magyarországon háromféle dohányt termeltek.

1. A termelés kb. 3/4-ed részét az ún. *Nagylevelű vagy közönséges dohányok* tették ki. Ezeknek 60 %-a szivargyártásra lett feldolgozva, a maradék pedig pipadohány vagy gyenge minőségű szivarka gyártására volt alkalmas.
2. A *kerti dohányok* az összes termelés kb. 15 %-át tették ki. Felhasználásuk könnyebb, finomabb pipadohány és közönséges szivarkadohány, de csak kis százalékban. Túlnyomó részüket közönséges vágóanyagként használták csak fel. Ide tartoztak a hajdan annyira keresett muskotály dohányok, melyeknek jelentősége és így termelésük is akkorra már kezdett háttérbe szorulni.
3. *Kapadohányok*, melyeket közönségesen illatukról ibolya dohányoknak is neveztek.²⁹ Felhasználásuk: csekélyebb értékű pipadohány. Ezeket később növényvédőszerkészítésére alkalmas nikotintartalmuk miatt termesztették.

Nagylevelű dohányok

Szuloki adta akkor a legértékesebb szivargyártásra alkalmas anyagot. Jellegetesen dunántúli fajta, de a vizsgálatok idején a régi híres szuloki már csak korcs változataiban létezett. Régi leírásaiban szívforma leveleit említik jellegzetességeként, ami a 20-es évek

26. Juhász Árpád összefoglalója a magyar dohánytermelés helyzetéről. MMA I. 2433.

27. Klár Sándor természető levele Juhász Árpádhoz. MMA I. 2407.

28. Az erre vonatkozó feljegyzések MMA I. 2362. jelzet alatt találhatók az Adattárban. Sajnos, a kézirat befejezetlen és a keltezése sem pontos. Kisfaludy Mihály szerint Juhász Árpád csoportosítása a magyar dohányokra vonatkozólag önkényes, de a felhasználás szempontjából helyes.

29. Az ibolya illat nem az egész *Rustica* fajra, csupán egyik, az apró termetű és levelű, valamint kishozamú (3–4 q/kh) *Aurea* típusú, érés idejére teljesen kisárguló fajtájára jellemző. Így nikotinyártásra és részbeni fogyasztásra csupán a subás állású és szétálló levelű, nagyhozamú fajtaváltozatok szolgáltak. Juhász Árpád szelektálási munkájának eredménye a subás 86-os *kapa*, valamint a szétálló levelű, fehérmagú *Folyási* fajta.

elejére már eltűnt. Minden szakíró kiemeli, hogy csak Somogyban lehet jól termesztetni, másutt elveszti jó tulajdonságait.

Minősége az első világháború után romlik le, mert a kertészek az eredeti Szuloki mellett Debrecenit, Kertit, Kapadohányt, sőt egyes körzetekben a macedon dohányokat ültették, s ezek összekeveredtek. Aránylag keveset termett, Juhász Árpád ezt ritka levélállásával, finom levélszövetével és vékony levélzetével magyarázta.³⁰ A levélfoltos betegsége is nagyon érzékeny volt. 1927-ben sikerült szétválasztással egy olyan fajtát találni Faddon, mely alapja lehetett a Szuloki nemesítésének. A nemesítés célja e hibák leküzdése mellett, hogy szivargyártásra alkalmas, széles bordaközű, finom, rugalmas, jól égő, tartalmas világosbarna levélszövetet, kellemes aromájú anyagot nyerhessenek.

3. Szegedirózsa dohánytő
Debrecen–Pallag, 1899. MMA 6018

Szegedirózsa dohány, mely az akkori kísérletek szerint az egyik legjobb exportképes magyar dohány volt. Főleg Békéscsaba és Battonya környékén termelték. Bőven termett sűrűbb levélállása miatt. A kezelés és kiképzés szempontjából az a tulajdonsága előnyös, hogy egyenletes, élénk piros színnel színesedik. Levélalakja miatt – szemben a túlságosan elkeskenyedő vagy a tőnél túlságosan széles, vállas levelekkel – kevésbé sérülékeny és szivargyártásra is ez az alkalmas levélfajta. Levélszövege elég finom. Az a hibája, hogy a többi nagylevelű dohányokhoz viszonyítva erős, kissé nehezen ég. Törését helyesen kell megválasztani, mert hirtelen érve könnyen túléri és akkor már szivargyártásra nem használható. Juhász Árpád véleménye az volt, hogy keresztezéssel lehetne javítani, csak a termelési célt kell helyesen kitűzni, nevezetesen, hogy cigaretta vagy nikotingyártásra akarják-e felhasználni. Ennek megfelelően kell nikotintartalmát emelni vagy csökkenteni. A kísérletek az utóbbi irányban folytak. Így jött létre a *Szegedi szumatra*, melyet Battonya, Békéscsaba és Debrecen környékén termeltek.³¹

30. V.ö. Móger–Szűcs 1966. 76. leírását a Szuloki dohányról. Pontosan sűrű levélállását emeli ki; tehát sikeres volt e téren a fajtaivítás.

31. Ezt a fajtát még Kerpely Kálmán 1904-ben állította elő az akkori békéscsabai Kísérleti Állomáson és terjesztette el főként a battonyai beváltói körzetben. A későbbi szelektálást és körzetének megállapítását – főként Battonyán – már Juhász Árpád végezte el.

Debreceni. A magyar dohánytermesztés zömét tette ki igen hosszú ideig. Régi híres fajtaelemei a szamosháti, tatárfalvi, barnaszamos. A későbbi fajtaváltozatok – debreceni, Beregi-piros,³² sárgaházai minőségileg gyengébbek voltak már. Egyaránt köztermesztésben volt a Nyírségben, Borsodban és a Dunántúl. Levelei nagyok, de kevesebbek, levélállása hibás. Levélerezete durva, emiatt nehezen ég. Tenyészideje hosszabb, emiatt színesedése tökéletlen és bizonytalan.

Ennél a dohánynál csakúgy, mint a tiszainál a világos szín, finom jelleg, ritka és vékony erezet, jó illat és enyhe íz biztosítása volt a kitűzött cél. A rekonstrukció után ökológiai alapon szétválasztott mintegy 16 Debreceni fajtaváltozat minőségileg lényegesen meghaladta az előző évi kevert terméseinek értékét.

Tiszai dohány. A debrecenihez teljesen hasonló volt,³³ csak még durvább, s ezért szivargyártási anyagot egyáltalán nem adott. Juhász Árpád feljegyezte, hogy pl. a tiszacsegei dohányt a próbaszívásra berendelt munkások közül egy sem tudta elszívni.³⁴ Fő termelési körzetei: Kápolna, Jászberény, Jászkisér, Mezőkövesd, Miskolc, Szolnok, Tiszaroff.

4. Juhász Árpád által nemesített Debreceni dohánytő
1926. MMA 6137

Kerti dohányok

Régebben Kerti dohánynak neveztek minden kis területen, házikertben termesztett dohányt. Közülük csak a Maros öntéstalaján, a Rétháton termesztett fajta eredményei voltak úgy-ahogy kielégítőek. A Juhász Árpád által irányított szelekció a Rétháti jelleget a bajcsi és a paksi fajtaváltozatban rögzítette.

32. Ezt a változatot csak a vásárosnaményi körzetben termesztették „Beregi-piros” néven. Lévéen az egyetlen „piros” virágú termesztett dohányfajtánk (2 változatban). Ez a fajtaváltozat őrizte meg a virág színében az alapot képező *Marylandi* fajta jellemző tulajdonságát. Ez a legrégibb szamosháti tájfajta. (*Kisfaludy Mihály* szíves közlése.)

33. Genetikailag a *Tiszai* és *Debreceni* dohány között nincs is lényeges különbség. Az eltérő „*Tiszai*” elnevezésnek oka a termesztési körzet, a szolnoki Tiszai Dohánytermesztési Felügyelőség Tisza-vidéki területe. Minősége a termesztési helyének ökológiai viszonyai szerint igen változó volt. A tiszamenti öntéstalajoktól távolabb fekvő könnyebb talajok a debrecenivel azonos minőségű anyagot szolgáltatottak. (*Kisfaludy Mihály* szíves kiegészítése.)

34. MMA I. 2361.

A Kerti dohányok fő hibájának azt tartották, hogy színesedésük bizonytalan, ízük nem kielégítő. 1933-ban az alábbi fajtaelemeit termesztették (minőségi sorrendben): Debrői, Verpeléti, Faddi, Paksi, régi Érsekújvári, Nógrádi és a Tiszai beütésű Kápolnai, valamint a Debreceni beütésű, csupán Juhász Árpád által termesztett Kövendi változat. Ezek szolgáltatták a gyártás számára a legszélesebb területen felhasználható anyagot.

A Debrői kerti dohány termelése igen visszaesett, pedig finom pipadohányt lehetett belőle gyártani. Juhász Árpád egyik kísérletsorozatával éppen ezt a fajtát szerette volna feleleveníteni.

Muskotály dohányok közé csak azok tartoznak, melyeknek virága fehér, vagy piros és jellegzetesen jó illatuk van. A századfordulón Kápolna, Nagytárkány, Nagykároly körzetében termesztették. A Csetneki, a Fehérvirágú és Vörösvirágú muskotályt minden szakkönyv dicséri. Híres még a Gálócsi, Szamosmenti, Szentandrás, Kóspallagi és a Fehérvirágú nagytárkányi.

A felsorolt fajtaváltozatok közül az általános termesztésben minőségileg a legjobb *Szentandrás* volt az uralkodó, a többi csak mint botanikus kert anyag szerepelt. A fajtarekonstrukció nyomán ez a változat képezte a fajtafelújítás alapját. Ebből alakította ki Juhász Árpád a lapályi *Hernádszentandrás*-t, a könnyebb talajú dombvidékre a *Szalay-féle* és a nyiroktalajokra a *Jónap-féle* változatokat.

5. Juhász Árpád által nemesített Szabolcsi dohánytő
1926. MMA 6120

Azonban a Tiszai dohányok kiszorították a Muskotály dohányokat, főleg azért, mert ez utóbbiak termelési utasítását nem tartották be, így minőségük leromlott.

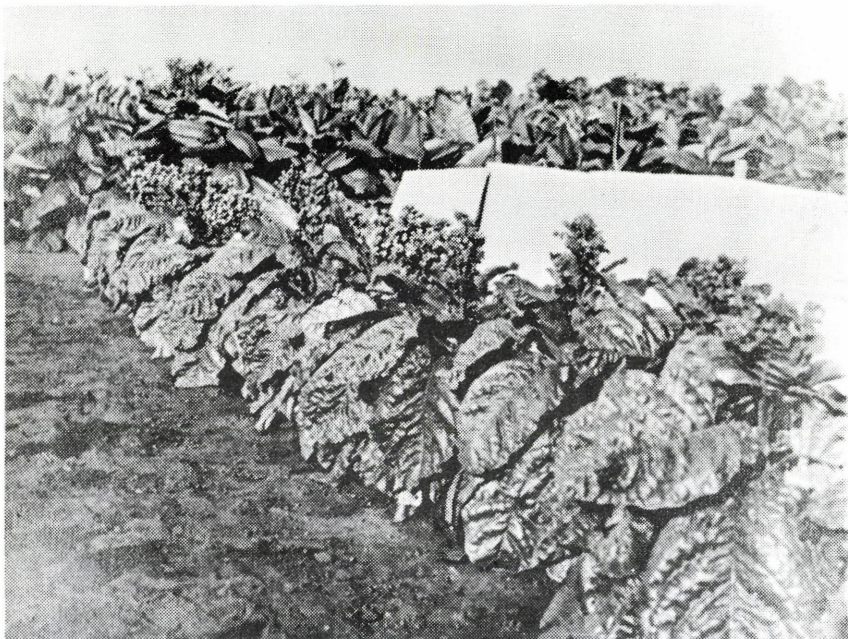
Itt meg kell még említeni, hogy Juhász Árpádnak a Gróf János által 1932-ben a Kerti és Debreceni keresztezésből származó Szabolcsi dohány előállításában is jelentős szerepe volt. Ő mutatta be a dohány keresztezésének legjobb technikáját és izolálását és részt vett a későbbi évek folyamán, egész nyugdíjaztatásáig, az új fajta több uradalomban beállított származéksorok szelektálásában.³⁵

Összefoglalva az eddig elmondottakat, a magyar dohányok alábbi hibáit találta Juhász Árpád:

1. ritka levélállás,
2. kevés terméshozam (összeveti a magyar tövenkénti 50–60 gr szárazdohányt az amerikai 80–100 gr-os, sőt azon felüli termésével),

3. hibás levélalak ,
4. vastag levélszövet ,
5. hibás és durva levélerezet ,
6. nem kielégítő színesedés ,
7. megbízhatatlan égőképesség ,
8. illatuk nemigen van, sokszor szaguk kellemetlen ,
9. ízük sokszor rossz.

Ezeket a hibákat kellett tehát a dohánynevelőknek kiküszöbölni, s valamennyi kísérletnek természetesen még ama célja is volt, hogy a betegségeknek jobban ellenálló fajtákat hozzanak létre.

6. 85. sz. nemesített kapadohány. Debrecen–Pallag 1926. MMA 6117

Már 1908-ban a fajtajavítás volt a cél, amikor elrendelték, hogy a jövedék által központilag kiadott magokat kell elvetni. Viszont ezen vetőmagok előállítását is a termelőkre bízta, akik nem jártak el az előírásoknak megfelelően. Másrészt pedig sok dohánykertész bizalmatlan volt a kincstári magokkal szemben, s a sajátját vetette továbbra is. Azokban a körzetekben viszont, ahol a magtövek kiválasztása és kezelése megfelelő szakértelemmel történt, s ahol az így nyert magot vetették el, már az első 4–5 évi munkával elérték, hogy a körzet dohányja kiegyenlítettebb lett, s a feltűnően hibás típusokat kiküszöbölték. Pl. néhány Debreceni dohánytermelő körzetben sikerült eltüntetni az azelőtt évről-évre bekerülő zöld dohányt.³⁶

36. MMA I. 2365.

Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a mai szakirodalom³⁷ szerint is az említett időben eredmények mutatkoztak a dohányfajták javításában. 1939-től kezdtek fokozatosan előtérbe kerülni a köztermesztésben az új, illetve javított fajták – pl. a Szabolcsi és a Hevesi – kiszorítva a régebbieket. Így 1951-re teljesen eltűnt a Tiszai és a Szegedi-rózsa, 1953-ban pedig a Muskotály dohányok is. Így Juhász Árpád feljegyzései a régi magyar dohányfajtákról dokumentum értékű lehet.

7. Juhász Árpád a próbaszívásra bekért munkásokkal. Debrecen–Pallag, 1930-as évek, MMA I. 2361

Voltak egyes termesztők, akik szerint a külföldi dohányok meghonosodását kellett volna célul kitűzni. Juhász Árpád és a debreceni Kísérleti Állomás véleménye szerint a magyar kiképzési módszerek mellett ezek a dohányok elvesztették volna eredeti jellegüket.

Juhász Árpád a következő lehetőségeket látta jobb minőségű dohány nyerésére:

A legkiválóbb fajták egyedtenyésztése,
helyes kezelés,
külföldi és magyar dohányok keresztezése,
rég magyar tájfajták felelevenítése és minőségi feljavítása (fajtarekonstrukció).

Juhász Árpád dohánynemesítői munkájának zömét ezek teszik ki. Amíg a debreceni Kísérleti Állomás élén állt, mindvégig ezek a szempontok vezették. 1925–35 közt több ezer dohányfajtát választott szét. (Így sikerült a jó minőségű régi Kerti dohányt is kiválasztania Faddon.)

37. Móger J.–Szücs K. 1966. 17.

Anélkül, hogy részleteznénk ezt a nagy munkát, egymást követő fázisait ennyiben foglalhatjuk össze:

1. Kiválasztás és fajtiszta szaporítás.
2. Az utódok bírálata egymás mellé vetett parcellákon.
3. Az alkalmatlanok kiselejtezése és a legmegfelelőbbek további szaporítása.
4. A kiválasztottak széleskörű és nagyarányú kipróbálása különböző típusú gazdaságokban és különböző természeti viszonyok között.
5. Az így is bevált legjobb nemesített dohányváltozatok folytatólagos kipróbálása mellett az arra kijelölt dohánymagtermelő gazdaságokban megindulhat a köztermelésre szánt kincstári dohánymag termelés.
6. A termesztett dohánymagot a Kísérleti Állomáson megfelelően kezelték, majd 1/2, illetve 1 kat. holdra számított csomagolásban megküldték a Dohánybeváltó Hivatalnak. Minden Dohánybeváltó Hivatal kizárólag olyan dohányfajta magját kapta, melyet a hatáskörébe tartozó természeti tájörzetben sikerrel lehetett termelni.³⁸

8. A dohány beváltása 1928-ban. MMA 6581

38. Juhász Árpád főleg a Debreceni, Tiszai, Szuloki és Kerti dohányok fajtaelemeire való bontásán dolgozott. Mikor sikerült egy-egy megfelelő, továbbtermesztésre alkalmas anyagot találnia, azokat termelési körzetenként, az adott talaj és éghajlati viszonyokat figyelembevéve osztotta szét, s próbálta ki már üzemi méretekben. Erről a munkájáról a hagyatékában található számos megfigyelési könyve tanúskodik.

Ezzel a módszerrel Juhász Árpád 10 éves munkával elérte, hogy a régebbi magyar dohányfajták (Debreceni, Kerti, Szuloki, Tiszai, Muskotály, Szegedirózsa, Kapa) fajtajellegének fenntartásával azok termőképességét és levelek minőségét lényegesen javította, tehát termesztésüket gazdaságosabbá tette. Külön meg kell említeni még a kialakuló egységes fajtajelleget, mely a kezelést és szárítást megkönnyítette. Emellett Juhász Árpád mindig hangsúlyozta, hogy az egységes jellegű dohányra is más és más hatással vannak a különböző termesztési viszonyok: pl. a nitrogéndús talajon ugyanaz a dohányváltozat sokkal durvább leveleket terem; tehát a fajtajelleg nem változik, de más lesz a minőség.³⁹

A másik fajtajavító módszer a keresztezés, ahol a nyert utódokban mind a két szülőfajta jó és rossz tulajdonságai megvannak, tehát sok köztük az értéktelen. A jók kiválasztásával és fajtiszta szaporításával lehet a szülőfajtánál jobb dohányfajtákat kitenyészteni.

A magyar dohányok keresztezése kétféleképpen történt: nagylevelű dohányokat tengerentúli finomabb jellegű dohányfajtákkal. E téren hamar el is értek sikert: pl. a Szegedirózsa és a Szumatra dohány keresztezéséből az ország délkeleti részeiben jó minőségű szivar- és pipadohány anyagot kaptak.⁴⁰

A Kerti dohányokat balkáni és keleti cigarettadohány-fajtákkal keresztezték, hogy az utóbbiak értékes minőségi tulajdonságai (íz, zamat, levélfinomság) a magyar cigarettadohányokba átvessenek.⁴¹

Az elmondottakon kívül Juhász Árpád nem győzte hangsúlyozni, hogy akármilyen dohányfajta termeléséről van szó, óriási fontosságú a helyes kezelés. Elődeinél nagyobb fontosságot tulajdonított a dohánymelegágy készítésének, a palánták kiültetésekor a növényi és sortávolságnak, a vetésforgónak, a bugázásnak, a dohánylevelek érési sorrendben való törésének, a színesítő és szárító eljárásoknak.⁴²

A Juhász Árpád munkássága óta eltelt időben megváltozott dohánytermesztésünk struktúrája, mint láttuk, az általa termesztett régi fajták helyébe újak léptek, s a dohánynemesítésnek is több járható útja van. Végigkövetve Juhász Árpád tevékenységét láthatjuk, hogy minden olyan dohánnyal kapcsolatos kérdéssel foglalkozott, ami a ma kutatóját is érdekli, s személyében a hazai tájkatatók egyik elődjét ismerhettük meg. Az ő összegyűjtött anyagának feltárása során nyílt lehetőség régi magyar dohányfajtáink s leromlásuk, majd a fajtajavítási kísérletek megismerésére is.

39. A kísérletek eredményeit az alábbi iratok részletezik: MMA I. 2365, 2401, 2407, 2411, 2422, 2425.

40. A Szegedirózsa és Szumatra fajta keresztezése nem Juhász Árpád munkája. Ezt Kerpely Kálmán Békéscsabán 1904-ben végezte és szelektálta. Juhász Árpád ezt a két fajtát a békéscsabai és battonyai beváltói körzetben ki- és elválasztotta a keverten termesztett Szegedirózsa-tól.

41. Jelentés a keresztezési kísérletekről. MMA I. 2433.

42. Juhász Árpád termesztői módszerei nyomtatásban is megjelentek. Ld. 2. sz. jegyzetet.

MELLÉKLET

Régi magyar dohánytermesztési szakirodalom az OMGK
és a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtárában

- BÁTKY M. 1847. Dohánytermesztés. Kézikönyvül azoknak, kik közel- vagy távolabbi viszonyban állanak e plántával. Harmacz.
- BEM J. 1887. Pár szó a dohánykérdésben. Mike-Buda.
- CSENGERY A. 1856. Dohány. (Johnston nyomán.) Pest.
- DEYÁK J. 1826. Gyökeres rendszabások a dohánynak termesztéséről és a dohány és tobák leveleinek megneveléséről. Pest.
- DEYÁK J. 1822. Dohány-termesztésről való rövid oktatás, mely a nemes magyar haza és galitziabéli dohánytermesztők kedvéért ki-botsátott. Buda.
- DEYÁK J. 1842. A dohánytermesztésről. MG. 1842. 921–923.
- FEJÉR S. 1842. Rövid ismertetése a hosszú-pályi dohánytermesztésnek. MG. 951–952.
- GÖNDÖCS B. 1878. Népszerű beszélgetések a dohány okszerű kezeléséről. Különös tekintettel a szivarlevelekre mely a termesztoőknek legtöbb jövedelmet biztosít. Gyula.
- GRASSELLI N.–BERGER K. L. 1899. A dohánytermelésről. K.félegyháza
- GULÁCSY I. 1865. Népszerű útmutatás az okszerű dohánytermesztésre. Debrecen.
- GULÁCSY 182. Javallat egy a Dohány-mívelés nemesítését, s az Activ kereskedést előmozdító Nemzeti Egyesületre. H. ny. n.
- KÁLLAY Ö. 1899. Előadás a dohánytermelésről. Makó.
- PRAZNOVSZKY Á. 1889. Dohánytermelés és kezeléstan. Budapest.
- REÖK I. 1867. A dohány okszerű kezeléséről. Gyula.
- SZONTAGH G. 1846. Útmutatás az okszerű dohánytermesztésre. Buda.
- TORMAY B. 1900. Nádudvari uram vasárnapi beszélgetései... a dohánytermesztésről. Budapest.
- VALÁSZKY 1842. A dohányról. MG. 505–507.
- VENTZEL J. 1773. A juh-tartásról való rövid oktatás, melyhez adattott a dohány termelésének mestersége. Pozsony.
- VÖRÖS S. K. 1899. A dohánytermesztésről. Kolozsvár.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARCSY 1845. *Szuloki dohány*. MG. 1449–1455.
- CSIZMAZIA J. 1843. *A hontmegyei dohányfajok és mívelésük ismertetése*. MG. 1057–1058.
– – 1894. *A magyar dohány múltja, jelene és jövője*. MDU. szerkesztőségi cikk. 4–5.
- FLUCK J. 1939. *Dohánytermelési kézikönyv*. Bp.
- JUHÁSZ Á. 1946. *A dohány termesztése*. Bp.
- JUHÁSZ Á.–KADOCSA GY. 19.. *A dohány állati kártevői*. Bp.
- KAZAY R. 1884. *A m.k. dohányjövedék 1867-től 1884-ig*. MDU. 16.
- KISFALUDY M. 1951. *Dohánytermesztés*. Bp.
- MOLNÁR L. 1952. *Dohánytermesztés és dohánykiképzés*. Bp.
- MÓGER J.–SZÜCS K. 1966. *A dohány termesztése*. Bp.
- NAGY D. 1971. *A rétközi dohányosság történetéről...* AgtSzle 1–3.
- PENYIGE D. 1957. *A dohány elterjedése, hazai termesztésének kialakulása*. Bp.
- TAKÁCS L. 1964. *Dohánytermesztés Magyarországon*. Bp.
- TAKÁTS S. 1898. *A dohány elterjedése és az első dohánymonopólium hazánkban*. MGtSz. V/61.